

Artykuły

Alicja Kędziora, Uniwersytet Jagielloński

Kalifornijski dom Heleny Modrzejewskiej. Narodowy pomnik historyczny

Słowa kluczowe: Arden, Helena Modrzejewska, narodowy pomnik historyczny, Kalifornia, muzeum.

Streszczenie: Helena Modrzejewska jest najwybitniejszą polską aktorką szekspirowską, jest również jedną z najznamienitszych interpretatorek dramatów Szekspira na świecie. Artystka stanowi część historii nie tylko Polski i Europy, ale również Ameryki. Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie i ułożenie jedyne istniejącego muzeum Heleny Modrzejewskiej, Arden w Kalifornii, na mapie miejsc pamięci związanych z tą artystką oraz wpisanie go w obszar polityki kulturalnej i turystycznej Stanów Zjednoczonych. Najistotniejsze z punktu widzenia historii i kultury tego kraju oraz atrakcyjności turystycznej obiekty są wpisywane do Narodowego Rejestru Miejsc Historycznych USA oraz zostają objęte narodowym programem ochrony dziedzictwa kulturowego. Arden został wpisany do rejestru oraz otrzymał status narodowego pomnika historycznego jako miejsce o niezwykłych walorach kulturowych i turystycznych, związanych z postacią, która w szczególny sposób przyczyniła się do rozwoju kraju. W artykule zostaną przedstawione sylwetki właścicieli posiadłości, historia i stan obecny muzeum, jego uwarunkowania prawne i sposób funkcjonowania, jak również jego miejsce w procesie budowania pamięci o Helenie Modrzejewskiej.

Wstęp

Połączenie turystyki z biografistyką, miejsc atrakcyjnych przyrodniczo bądź architektonicznie z obiektami będącymi świadkami życia i twórczości wybitnych osobowości – poetów, malarzy, aktorów, mężów stanu – stanowi punkt wyjścia do rozważań nad potrzebą wdrażania rozwiązań z zakresu turystyki biograficznej do popularyzacji i upowszechniania wiedzy o postaciach istotnych dla życia narodu. Miejsca pamięci (zob. Nora 2009), związane ze znamienitą dla danej społeczności postacią w odpowiedni sposób zarządzane i promowane pozwalają nie tylko na poszerzanie i utrwalanie wiedzy o niej, ale również przyczyniają się do aktywizacji (turystycznej, edukacyjnej, artystycznej) terenów, na których owe obiekty się znajdują. Figury pamięci mogą przyjmować różne formy: pomników, pamiątkowych tablic, publikacji, przedstawień, koncertów, wystaw; jedną z niezwykle popularnych form upamiętniania jest muzeum – dom biograficzny, najczęściej ulokowany w szerszym krajobrazie kulturowym i turystycznym, w sposób możliwie kompleksowy dążący do przedstawienia osobowości twórcy i jego dorobku.

Miejsce pamięci związanych z wybitną polską i amerykańską aktorką Heleną Modrzejewską (1840-1909) jest bardzo wiele, porozrzucane po niemalże całej Europie i Ameryce Północnej nie zostały jednak jak dotąd ułożone w przemyślany system najistotniejszych obiektów świadczących i przypominających o życiu i twórczości artystki. Pojedyncze inicjatywy podejmowane w Polsce i Stanach Zjednoczonych, wskazujące na potrzebę upowszechniania wiedzy o jej życiu i twórczości, nie wypełniają luki, jaką stanowi brak świadomego i całościowego zarządzania pamięcią o artystce, rozumianego jako długofalowe działania, których celem jest zaznajomienie zbiorowości z postacią i jej twórczością, ugruntowanie wiedzy o niej w zbiorowej pamięci kulturowej, dzięki celowemu i kompleksowemu administrowaniu poszczególnymi formami upamiętniania

(Zob. Kędziora 2012). Jednym z takich miejsc pamięci jest Arden, muzeum biograficzne, dom Heleny Modrzejewskiej i Karola Chłapowskiego w hrabstwie Orange, w Kalifornii.

Niniejszy artykuł ma za zadanie zaprezentowanie kalifornijskiej rezydencji Modrzejewskiej na tle innych miejsc pamięci poświęconych wielkiej polskiej szekspirystce, jak również usytuowanie go wśród podobnych obiektów dziedzictwa kulturowego Stanów Zjednoczonych, objętych świadomą, celową polityką kulturalną i turystyczną tego kraju. Kluczem do zrozumienia współczesnej sytuacji organizacyjno-prawnej Ardenu jest przedstawienie jego historii, procesu stopniowego przeistaczania formy prawnej posiadłości oraz aż do powstania muzeum biograficznego; źródeł zainteresowania rezydencją szukać należy w – również przedstawionych w artykule – niezwykłych osobowościach jej właścicieli oraz atmosferze, którą udało im się stworzyć.

Helena Modrzejewska i Karol Chłapowski

*Fot. 1. Helena Modrzejewska. Fotografia prywatna.
Fot. Napoleon Sarony, Nowy Jork.
Źródło: Kolekcja Ralpha Pattisona, Arizona, USA.*

*Fot. 2. Karol Chłapowski. Fotografia prywatna.
Fot. Jan. W. Idzikowski, Chicago.
Źródło: Kolekcja Ralpha Pattisona, Arizona, USA.*

Helena Modrzejewska (Modjeska) jest do dziś najsłynniejszą polską aktorką szekspirowską i jedną z najsłynniejszych artystek dramatycznych propagujących dorobek Szekspira w Europie i Stanach Zjednoczonych. W Ameryce, w której twórczość teatralna dopiero rozpoczynała chodzenie własnymi ścieżkami, Modrzejewska wprowadziła wiele nowatorskich rozwiązań tak w zakresie aktorstwa, jak i oprawy scenicznej czy reżyserii. Epoka gwiazd, dominująca w 2. połowie 19. wieku, oraz osobowość artystki spowodowały, że jej wpływ był widoczny nie tylko w zakresie sztuki teatralnej, ale także w rozwoju mody, działań emancypacyjnych, społecznych, dobroczynnych. Odrębną, lecz równie istotną jak teatr, dziedziną aktywności było rozpowszechnianie wiadomości o Polsce, kraju pod zaborami, ucisku wywieranym przez zaborców, ograniczeniu swobód politycznych, ekonomicznych i kulturowych, jak również wspieranie młodych artystów. Równie istotnym, jeśli nie istotniejszym, polem działania Modrzejewskiej była aktywność społeczna. Urodzona w rodzinie artystycznej, po kilku latach występów na scenach prowincjonalnych, stała się

pierwszą aktorką scen polskich, wkrótce także amerykańskich, była rozpoznawalna w całym świecie zachodnioeuropejskim nie tylko jako wybitna artystka, ale również ikona mody, niezwykła indywidualność, *jedna z najpiękniejszych kobiet swojej epoki* (*Słownik biograficzny teatru polskiego 1765-1965* 1973, s. 452)

Zadebiutowała w 1861 roku w zespole amatorskim, który szybko przekształcił się w trupę objazdową, później występowała we Lwowie, Krakowie, Warszawie – głównych teatralnych ośrodkach ziem polskich. Uzyskawszy status najlepszej polskiej aktorki, Modrzejewska zdecydowała się na występy w Ameryce, tam osiągając sukces nieporównywalny z żadną amerykańską aktorką, ruszyła dalej – do kraju Szekspira. Trzy tournées angielskie ugruntowały pozycję artystki jako aktorki szekspirowskiej w Europie, postawiły w rzędzie najsłynniejszych interpretatorek i interpretatorów Mistrza ze Stratfordu – Adelajdy Ristori, Sarah Bernhardt, Ellen Terry, Henry’ego Irvinga, Edwina Bootha, Tommaso Salvini.

Współcześni podkreślali, że urok Modrzejewskiej wynikał nie jedynie z jej aktorstwa, ale również, a może zwłaszcza – z osobowości wielkiej damy, wszechstronnie utalentowanej, dobrze wykształconej, o wrodzonej godności i dumie, inteligencji, wrażliwości, co przejawiało się na wielu polach aktywności społecznej – koncertach charytatywnych, pomocy polskim emigrantom, utalentowanym, lecz ubogim młodym artystom. Modrzejewska nigdy nie zapomniała o ojczyźnie, wspierała rodaków na wiele sposobów – publicznie potępiając politykę państw zaborczych, pomagając finansowo i zawodowo Polakom w kraju i na obczyźnie. 2 połowa 19. wieku, epoka wielkich gwiazd, czas, kiedy aktorów postrzegano jako wzorce zachowań, ubioru, wyglądu, odzwierciedlił się w postaci Modrzejewskiej jak w lustrze – uznano ją za ideał kobiecego piękna, o nienagannych manierach, niedoścignionym talencie, wzorzec kobiety, która osiągnęła międzynarodowy sukces zawodowy, a zarazem jest doskonałą matką i żoną, nie byle kogo – Karola Chłapowskiego, pochodzącego z wyższych sfer ziemiańskich, bliskich arystokracji, kręgu, który w Ameryce budził powszechny szacunek, w Anglii stanowił magiczne zaklęcie, otwierające niejedne drzwi.

Karol Chłapowski z Chłapowa herbu Dryja (1841-1914) był synem wielkopolskich szlachciców Stanisława Chłapowskiego i Henryki z Morawskich, właścicieli Czerwonej Wsi. Rodzina Chłapowskich posiadała rozległe majątki w Wielkopolsce, m.in. Kopaszewo, Turew, Czerwoną Wieś, Żegocin; seniorem rodu był wybitny polityk i generał wojska polskiego Dezydery Chłapowski (1788-1847). Karol rozpoczął edukację we Francji, ale na wieść o wybuchu powstania styczniowego powrócił i walczył w oddziale Mariana Langiewicza za co został skazany i osadzony w więzieniu na 20 miesięcy, przebywał m.in. w mającym bardzo złą sławę więzieniu Moabit w Berlinie. W Polsce pracował jako dziennikarz, literat, współzałożyciel i redaktor czasopism. W 1866 roku poznał będącą na występach gościnnych w Poznaniu Helenę Modrzejewską, którą dwa lata później poślubił. Chłapowscy w 1876 wraz z grupą przyjaciół (m.in. Henrykiem Sienkiewiczem) wyjechali do Stanów Zjednoczonych, do Kalifornii. Tam aktywność Karola Chłapowskiego przebiegała dwutorowo, z jednej strony zajmował się farmą, której był właścicielem, z drugiej asystował Modrzejewskiej w trakcie jej amerykańskich występów.

Tryb pracy ich obojga, zakładający wielomiesięczne tournée teatralne, których trasa wiodła od wschodniego do zachodniego wybrzeża Ameryki, powodował, że nierzadko ich domem były hotele i wagony sypialne pociągów. Niemniej jednak potrzeba stworzenia prawdziwego domu, do którego mogliby wracać po miesiącach pracy, towarzyszyła im stale. Chłapowscy poszukiwali miejsca, które pozwalałoby na odpoczynek, przygotowanie następnej trasy, gdzie aktorka projektowałaby i szyła kostiumy, uczyła się nowych ról, czytała, pisała listy, gdzie jej mąż uprawiałby rolę – nigdy z finansowym powodzeniem, ale dostarczającym niezbędnych produktów dla gospodarzy i ich gości, a oboje nawiązywali i podtrzymywali towarzyskie stosunki, wiodli życie na wysokim poziomie społecznym. Takie miejsce znaleźli w Kanionie Santiago, miejscu w którym byli już wcześniej i które urzekło

ich spokojem, ciszą, pięknem przyrody, oddaleniem od zgiełku miast. Nadto, momentami góry Santa Ana łudząco przypominały Tatry. Początkowo posiadłość została nazwana El Refugio i nie była to nazwa przypadkowa, Chłapowscy zdecydowali się na jej wybór, aby uhonorować żonę poprzedniego właściciela tych terenów Josepha Pleasantsa – Marię Refugio, z czasem jednak nazwa została zmieniona. Arden wybrała Modrzejewska, gdyż jak sama twierdziła – Rozalinda była jej ulubioną rolą, ale przede wszystkim dlatego, że to, co zastali w posiadłości w Kanionie Santiago, wcześniej już odnalazła w Szekspirowskiej sztuce (*Jak wam się podoba* Williama Szekspira). (McCoy 1931)

W momencie, w którym Chłapowscy kupili Arden, byli już właścicielami czterech innych posesji – w podkrakowskiej Krowodrzy, Zakopanem, San Juan Capistrano, Modjeska w Kalifornii – i nieustająco wahali się pomiędzy powrotem do kraju a Ameryką. Decyzja o pozostaniu w Kalifornii nie była łatwa, przypieczętowała ją śmierć Józefy Bendowej – matki Modrzejewskiej w 1887, lecz myśl o powrocie do ojczyzny nie opuszczała Chłapowskich aż do śmierci Heleny w 1909 roku. Jeszcze w 1906, tuż po sprzedaży Ardena poważnie rozważali możliwości powrotu do Krakowa, wkrótce jednak kupili nową posiadłość na Bay Island w Newport Beach, a do kraju powrócił sam Karol Chłapowski ze zwłokami żony, którą pochował na krakowskich Rakowicach. (Zob. Szczublewski 1975)

Arden. Narodowy pomnik historyczny

Fot. 3. Widok Ardena. Stan obecny.

Źródło: <http://blogs.ocmetro.com/helena-modjeska-oc-pioneer-honored/> Odczyt dn. 14.07.2013

Dom Heleny Modrzejewskiej i Karola Chłapowskiego (Arden, Helena Modjeska's Historic House and Gardens; Modjeska Canyon, CA 92676) jest jednym z siedmiu miejsc historycznych (ang. *Historic Site*; HS)¹ oraz jednym z dwóch narodowych pomników

¹ Pozostałe to: Heritage Hill Historical Park, Irvine Ranch Historic Park, George Key Ranch Historic Park, Old Orange County Courthouse, Ramon Peralta Adobe Historic Site, Historic Yorba Cemetery.

historycznych (ang. *National Historic Landmark*; NHL)² znajdujących się na terenie hrabstwa Orange, w Kalifornii. Miejsc historycznych (obiektów, budynków, lokacji istotnych dla kultury i historii USA) znajdujących się w Narodowym Rejestrze Miejsc Historycznych (ang. *National Register of Historic Places*; NRHP) jest ponad milion, wliczane są do nich również te, umieszczone w obrębie zabytkowych dzielnic (ang. *Historic District*). W lipcu 2013 roku na terenie Stanów Zjednoczonych zarejestrowanych samodzielnych miejsc historycznych było 85,014, dystryktów historycznych – 13,594. Prognozy wskazują na to, iż rokrocznie tego typu obiektów ma przybywać 30 tys. (<http://www.nationalregisterofhistoricplaces.com/>)

Ochrona i kształtowanie materialnego dziedzictwa kulturowego USA są regulowane trzeba ustawami: Ustawą o zabytkach (ang. *Antiquities Act*) z 1906 roku (http://www.cr.nps.gov/local-law/fhpl_antiact.pdf), Ustawą o miejscach historycznych (ang. *Historic Sites Act*) z 1935 (http://www.cr.nps.gov/local-law/FHPL_histsites.pdf) oraz Ustawą o ochronie narodowych miejsc historycznych z 1966 z późniejszymi zmianami (ang. *National Historic Preservation Act*) (<http://www.achp.gov/docs/nhpa%202008-final.pdf>). Ustawa z 1935 roku wprowadziła pojęcie narodowych pomników historycznych dla obiektów o znaczeniu ogólnokrajowym dla historii i archeologii Stanów Zjednoczonych, późniejsza – włączyła w zakres nieruchomości objętych ochroną te obiekty, które uznane zostały za znaczące dla amerykańskiej historii, archeologii oraz architektury, inżynierii i kultury o zasięgu lokalnym i ogólnonarodowym. Obecnie status ten posiada około 2500 obiektów (<http://www.nps.gov/history/nhl/>).

Wszystkie narodowe pomniki historyczne (ale nie wszystkie miejsca historyczne) oraz przyrodnicze parki narodowe są zarządzane i finansowane przez Departament Parków Narodowych (ang. *National Park Service*; NPS), agencję rządową powołaną dekretem Kongresu w 1916 roku, będącą częścią krajowego programu ds. koordynacji i wspierania działań publicznych i prywatnych. NPS wchodzi w skład Departamentu Zasobów Wewnętrznych USA, którego Sekretarz (od 2009 Kenneth Lee Salazar) deleguje większość obowiązków na dyrektora NPS (od 2009 Jonathan B. Jarvis), zatwierdzonego przez Senat. Narodowe miejsca historyczne oraz narodowe pomniki historyczne znajdują się na oficjalnej liście zasobów kulturowych Stanów Zjednoczonych (ang. *National Register of Historic Places*), administrowanej przez Departament. Działania Departamentu mają na celu identyfikację obiektów – budynków, miejsc, dzielnic, istotnych dla Amerykanów – ich klasyfikację, oszacowanie stanu zachowania, określenie niezbędnych zabiegów konserwatorskich i zabezpieczenie. (<http://www.nationalregisterofhistoricplaces.com>)

NPS opracował kryteria, wedle których obiekty zgłaszane przez osoby prywatne bądź organy lokalne – stanowe, federalne urzędy konserwatorskie, samorządy lokalne, ugrupowania indiańskie – są oceniane i przypisywane do jednej z pięciu kategorii, objętych ochroną: budynku (np. rezydencja, kościół, ratusz), formacji, obiektu (budowla, nie mająca na celu zabezpieczenie ludzkiej działalności, np. droga, ale także samochód), miejsca (obiekty zrujnowane, a nawet nieistniejące, np. pole bitwy), dystryktu (zespół wzajemnie powiązanych budynków, struktur, obiektów lub miejsc, np. osiedle mieszkaniowe albo folwark). Ostatecznej akceptacji oraz wpisu obiektu do zasobów dokonuje Kustosz ds. rejestru państwowego (ang. *Keeper of the National Registry*). Aby zostać zakwalifikowanym jako NHL obiekt powinien spełniać jeden z poniższych warunków:

- a) posiadać silne związki z istotnym, zwrotnym wydarzeniem w historii narodu amerykańskiego
- b) opowiadać poprzez miejsce historię osoby, która odegrała znaczącą rolę w historii narodu
- c) stanowić wyjątkową reprezentację nurtu, kierunku, techniki artystycznej/architektonicznej

² Drugim jest Richard Nixon Birthplace w Yorba Linda.

- d) przekazywać innowacyjne informacje i technologie z przeszłości (<http://www.nps.gov/history/nhl/tutorial/About/About1.htm>)

Program jest zarządzany przez NPS oraz Państwowe Urzędy Ochrony Zabytków (ang. *State Historic Preservation Offices*) we współpracy z lokalnymi społecznościami (ang. *Certified Local Government Program*), co pozwala poszczególnym obiektom uzyskać certyfikat stanowiący ich aktywnym partnerem w Federalnym Programie Ochrony Zabytków (ang. *Federal Historic Preservation Program*) (<http://www.nps.gov/history/hps/clg/>). NHL są dofinansowane z różnych źródeł, uczestniczą w programach lokalnych, stanowych, federalnych, państwowych, także porozumieniach pomiędzy poszczególnymi szczeblami władzy.

Do rejestru NRHP dom Heleny Modrzejewskiej i Karola Chłapowskiego (ang. *Modjeska House, Forest of Arden*) został wpisany w 1972 roku z numerem #72000244³; 14 grudnia 1990 został uhonorowany statusem narodowego pomnika historycznego i posiada numer #205. (<http://ocparks.com/civicax/filebank/blobdload.aspx?BlobID=16258>) Za funkcjonowanie muzeum odpowiedzialny jest Departament ds. portów, plaż i parków (ang. *Department of Harbors, Beaches, and Parks*), kompleksem bezpośrednio opiekują się pracownicy Parków Hrabstwa Orange (ang. *Orange County Parks*).

Na terenie Ardenu siedzibę posiada Fundacja Heleny Modrzejewskiej (ang. *Helena Modjeska Foundation*; nr identyfikacyjny: 330458731), która została założona w 1991 roku przez historyczkę hrabstwa Orange, specjalizującą się m.in. w badaniu kalifornijskiego okresu życia i twórczości Heleny Modrzejewskiej i Karola Chłapowskiego, Ellen K. Lee (1918-2006). Po jej śmierci prezesem Fundacji została Linda Plochocki. Fundacja ma głównie cele edukacyjne i popularyzatorskie, upowszechnia wiedzę o Modrzejewskiej, buduje zainteresowanie nią samą oraz jej muzeum biograficznym, jak również gromadzi obiekty z nią związane, organizuje wystawy tematyczne dotyczące aktorki, oprowadza wycieczki po Ardenie, współpracuje z władzami hrabstwa. Fundacja posiada wolontariuszy, którzy odpowiedzialni są zarówno za oprowadzenie zwiedzających po muzeum (obecnie tylko poprzez rezerwację cztery razy w miesiącu), jak i opiekę nad Ardenem. (<http://www.magazynpolonia.com/artukul/>) Rzeczywiste koszty utrzymania muzeum ponosi w całości Departament (w porozumieniu z hrabstwem Orange), Fundacja odpowiada jedynie za jego atrakcyjność merytoryczną i turystyczną. (<http://ocparks.com/historic/modjeska>)

Arden. Historia⁴

- 1871 – Joseph Edward Pleasants (1839-1934), właściciel posesji w Kanionie Santiago (64,75 ha⁵), ubiega się o zgodę na zabudowę terenu.
- 1873 – Pleasants buduje niewielki dom mieszkalny, do którego wprowadza się wraz z żoną, Marią Refugio Carpenter (1845-1888) i który przez kolejne 10 lat udoskonala.
- 1877 – Karol Chłapowski buduje chatę dla pszczelarzy, w oddaleniu ok. 1600 metrów od posiadłości Pleasantsów.
- 1883 – Chłapowski nabywa połowę posiadłości Pleasantsów (bez zabudowań; 32,37 ha a może tylko 24,28 ha)⁶ za 750 dolarów.

³ Na stronie internetowej rejestru NRHP znajdują się informacje częściowo nieaktualne, a nawet fałszywe.

⁴ Kalendarium powstało na podstawie: Lee E. K. (1989), *Historical Background of the Modjeska House, Modjeska Canyon, Orange County, California*, Newport Beach; Logan D., (b.d.), *Hidden Treasures*, nieopisany wycinek prasowy. Orange County Clippings Collection. Irvine University Library; Gettemy R. M. (1970) *Madame Modjeska: Orange County was her sanctuary*, „Los Angeles Times” 23.08.1970; Szczublewski J., (1975) *Żywot Modrzejewskiej*, PIW, Warszawa; Inkersley Arthur (1911), *Modjeska's Life in California*, „Overland Monthly” nr 2; notatki Adeliny Pleasants oraz Don Meadowy (Irvine University Library). Różnice odnotowano w przypisach.

⁵ Obowiązującą w Stanach Zjednoczonych miarą powierzchni jest akr (1 akr=0,4 ha). Na potrzeby artykułu, wszystkie dane zostały zamienione na hektary.

- 1887 – Chłapowski kupuje 16,19 ha ziemi, przylegającej do ziem Pleasantsów.⁷
- 1888 – po śmierci Marii Refugio, żony Josepha, Chłapowski nabywa ich posesję (pozostałych 32,37 ha) wraz z prawami do wody, ziemią rodziny Samuela Shrewsbury (1833-1901) (64,75 ha) oraz częścią ziem rodziny Yorba (13,76 ha), jak również 97,12 ha od kolei za łączną sumę 18000 dolarów.⁸
- 1888 – Standford White (1853-1906), nowojorski przyjaciel Chłapowskich, tworzy projekt przekształcenia domu Pleasantsów w wiejską rezydencję. Wówczas powstaje budynek mieszkalny, fontanny, ogród, najprawdopodobniej także domek gościnny.
- 1892 – Chłapowski nabywa kolejne połacie niegdyś należącej do kolei ziemi od Pleasantsów (144,07 ha).⁹
- 1893 – Chłapowski kupuje ziemię (Rancho Canada de Los Alisos; 133,95 ha) od Johna Ruoppa i Johnny'ego Hare'a.
- 1893–1894 – gospodarze dobudowują salon do wschodniego skrzydła głównego budynku.
- 1898 – Arden zostaje powiększony o ziemię Isaaca Hardinga, należącą niegdyś do kolei (129,50 ha).
- 1899 – w Ardenie powstaje szklarnia i basen.
- 1900–1901 – Chłapowski buduje tamę na rzece Santiago Creek w Kanionie Harding (własnością Chłapowskich było 16,19 ha tego kanionu) i doprowadza wodę do Ardenu.
- 1906 – Arden (542,74 ha) zostaje wystawiony na sprzedaż z pomocą agencji nieruchomości R. J. Blee Real Estate z Santa Ana. Nowym właścicielem jest firma Townsend–Deyman Investment. Szacowana wartość posiadłości to 35000-45000 dolarów; Arden został sprzedany za kwotę 35000.
- 1906–1913 – Arden służy członkom firmy Townsend–Deyman Investment jako dom letniskowy.
- 1907 – założenie elektryczności w Ardenie.
- 1909 – Firma Townsend–Deyman Investment¹⁰ zakłada klub – Modjeska Country Club, gdzie organizowane są pikniki, polowania, zawody w krykieta i inne rozrywki, łączone najczęściej ze zwiedzaniem domu aktorki. Członkami klubu są S. Townsend, C. J. Walker, Chas. H. Windham, C. T. Vandervaten, D. M. Cate, J. B. Hartwell, C. L. Hartwell, Frank Stearns, W. L. Parterfield, A. Craig, A. F. Couert, B. P. Daymon.
- 1913–1914 – rezydencja z powrotem zostaje zaadoptowana jako całoroczny ośrodek wypoczynkowy. Wprowadzone zostają liczne zmiany: powiększenie kuchni, zbudowanie pomieszczenia dla służby, położenie kamiennych schodów, zbudowanie kamienno-betonowego mostu na Santiago Creek, założenie sklepu.
- 1916 – Arden zostaje sprzedany Don H. Porterowi, prezesowi ośrodka.
- 1917 – Porter wraz z zięciem Charlesem S. Mannem zakładają spółkę Modjeska Ranch Company, zarządzającą posiadłością; parcelują Arden i sprzedają część działek.
- 1918 – główny budynek, sklep, domek gościnny i budynek dla służby zostają sprzedane szwajcarskiej rodzinie Schweigersów za kwotę 22000 dolarów, która przekształca Arden w popularny hotel – Modjeska In and Restaurant.
- 1922 – rodzina Schweigersów rezygnuje z prowadzenia lokalu. W tym roku Charles S. Mann udostępnia rezydencję zwiedzającym.

⁶ Logan Dan (*Hidden Treasures* b.d.) oraz Gettemy Robert M. (*Madame Modjeska: Orange County was her sanctuary* 1970) podają różne dane.

⁷ Być może jest to ten sam teren, który przez Roberta Gettemy'ego został uznany za nabyty przez Chłapowskich rok później – 13,76 ha od rodziny Yorba.

⁸ Ellen K. Lee podaje (Lee 1989), że Chłapowscy w 1888 roku kupili ziemię Pleasantsa (64,75 ha) za cenę 13000 dolarów oraz Shewsbury (133,95 ha) za cenę 5000 dolarów.

⁹ Być może jest to ta sama ziemia, która przez Roberta Gettemy (Gettemy 1970) została odnotowana jako przedmiot transakcji w 1888.

¹⁰ W czerwcu Arden był już sprzedany, wyprowadzili się z 23 lipca. List Modrzejewskiej do Józefy Kozakiewiczowej z dn. 4 VI 1906. (Got, Szczublewski, 1965, ss. 348-349)

- 1923 – Arden zostaje sprzedany Charlesowi Walkerowi, początkowo jedynie budynek mieszkalny z najbliższymi zabudowaniami, potem reszta posiadłości, w sumie 5,83 ha. Przez 63 lata służy jako letnia rezydencja kolejnym pokoleniom tej rodziny. Waler zakłada na terenie Ardenu zoo, którego część została zniszczona w czasie powodzi w 1927, resztę zlikwidowano z początkiem II Wojny Światowej.
- 1924 – rozbudowanie tamy w Kanionie Harding. Powstaje nowy budynek na terenie posiadłości – biały dom dla jednego synów Walkera – Charlesa.
- 1931 – na terenie Ardenu rodzina Tuckerów zakłada rezerwat ptaków. Charles J. Walker i Carrie Z. Walker aktem prawnym przekazują posiadłość swoim dzieciom: Gusowi A. Walkerowi, Charlesowi Z. Walkerowi i Marian Walker Boice.
- 1960 – po śmierci Charlesa Walkera seniora posesja zostaje rozparcelowana na trzy części; pierwszą z nich z białym domem obejmuje w posiadanie Charles Walker, który wraz z żoną przekształca budynek w domek letniskowy. Marian Walker Boice i jej mąż Winchell na swojej części (z ogrodem) zbudują około 1972 roku niewielki budynek. Gus Walker pozostawia swoją ziemię bez zabudowań.
- 1969 – Charles Z. Walkers przekształca biały dom i dobudowuje altanę.
- 1986 – Rodzina Walkerów sprzedaje Arden za milion dolarów; jego wartość szacowana jest wówczas na 1,9 mln dolarów. Hrabstwo Orange przekazuje również pół miliona na renowację Ardenu z budżetu Komisji Portów, Plaży i Parków (ang. *Harbors, Beaches and Parks Commissions*). Eric Jessen, dyrektor ds. planowania oraz projektów specjalnych w Environmental Management Agency Hrabstwa Orange, deklaruje również 200 tysięcy dolarów rocznie na zabezpieczenie, ochronę i utrzymanie posiadłości. (Grand b.d.)
- 1987 – Arden staje się parkiem historycznym (ang. *Modjeska Historic Park*)
- 1990 – Arden otrzymuje status narodowego pomnika historycznego.
- 1990-1991 – intensywne remonty przed dopuszczeniem obiektu dla zwiedzających. Koszty renowacji budynków i ogrodu szacuje się na ponad milion dolarów.
- 1992 – otwarcie Ardenu dla zwiedzających.¹¹

Arden Chłapowskich (1888-1906)

Chłapowscy długo nosili się z wyborem miejsca osiedlenia, decyzja, którą musieli podjąć – pozostać w Ameryce albo wrócić do kraju – nie była decyzją łatwą. W 1883¹² roku kupili ziemię w górach Santa Ana w Kalifornii, w 1887 byli właścicielami działki tuż nad oceanem w San Juan Capistrano, na której, jak deklarowali wiernej przyjaciółce Helen Gilder (1846–1916), zamierzali zbudować dom.¹³ W tym samym roku otrzymali w darze ziemię w nowopowstającym mieście Modjeska, niedaleko Los Angeles¹⁴. Dlaczego jednak ostatecznie wybór padł na Kanion Santiago w Santa Ana? Sama Modrzejewska określiła tę decyzję jako dość przypadkową. Małżeństwo Josepha Pleasantsa i Marii Refugio, poprzednich właścicieli tych terenów, było jednym z tych, których Chłapowscy poznali w Kalifornii najwcześniej i choć pierwsza wizyta w ich posiadłości w kanionie (w 1876) nie należała, z braku gospodarzy, do zbyt udanych towarzysko, goście byli tak zauroczeni otaczającą ich przyrodą, że zdecydowali się zostać na noc w kanionie. Dodatkowo otoczeni

¹¹ Otworzenie Ardenu dla zwiedzających związane było z protestami mieszkańców sąsiednich posesji, którzy obawiali się nawału gości, hałasu i zanieczyszczenia powietrza. Niemniej jednak prasa rozpisywała się w słowach zachwytu nad – w końcu – udostępnieniem Ardenu dla zwiedzających. *Dom Modrzejewskiej – ukryty klejnot na polanie Kanionu* (Grand Gordon, *Modjeska Home. A Hidden Jewel in Canyon Glade*), *Ukryty skarb* (Logan Dan, *Hidden Treasures*) – to niektóre z tytułów reportażu w prasie końca lat 80. i początku 90., okresie, gdy trwały najintensywniejsze prace nad przywróceniem Ardenowi dawnej świetności i udostępnieniem go turystom.

¹² Grand Gordon mylnie podaje rok 1882 (Grand b.d.).

¹³ Modrzejewska do Helen Gilder 27 VII 1887 (Got, Szczublewski 1965, ss. 86-90).

¹⁴ Modrzejewska do Anny Wolskiej 14 VIII 1887 (Got, Szczublewski 1965, ss. 90-91).

staranną opieką braci Shrewsbury, od których później również nabyli część ziem, poczuli się tam jak w domu, co za kilka lat zaowocowało kupnem początkowo terenów, a z czasem także budynków w Kanionie Santiago. (McCoy 1931) W posiadłości Pleasantsów Karol Chłapowski i Lucjan Paprocki mieli oczekiwać na wieści o sukcesie Madame na scenie amerykańskiej, wielokrotnie w niej gościli także i później. (*Pleasants* b.d.) Po latach Joseph Pleasants powie: *Hrabia Bozenta i ja byliśmy jak bracia. Madame Modjeska była wspaniałą sąsiadką i przyjaciółką – zawsze dobrą i uprzejmą* (Register 1921), Obecność Pleasantsów w życiu Chłapowskich była nie tylko mentalna, ale także i czysto fizyczna, gdyż część ich domu stała się segmentem budynku mieszkalnego Ardeny – to późniejsza kuchnia, salon i biuro Karola Chłapowskiego, zresztą do dziś odkrywana w konstrukcji obecnego budynku, jak na przykład gazety z 1879 i 1881 roku, które służyły jako izolacja ścian, albo szerokie deski wykonane z sekwoi umieszczone pod kuchnią. (Logan b.d.)

W latach, kiedy Arden stanowił własność Chłapowskich, posiadłość tętniła życiem. Rezydencja stała się, podobnie, jak w latach późniejszych Los Alisos w Tustin, centrum życia towarzyskiego. Nie bez powodu Chłapowscy nieustająco nawiedzani byli przez przyjaciół, bliższych i dalszych znajomych, krewnych, współpracowników, partnerów zawodowych, choć, aby dojechać do Ardeny, musieli najpierw dotrzeć do El Toro pociągami, a potem przez około cztery godziny jechać bryczką. Percy Rice, za czasów Modrzejewskiej kilkuletni chłopiec, syn zaprzyjaźnionej rodziny, po latach napisał *Dom Modrzejewskiej był najatrakcyjniejszy pod każdym względem /.../ To był raj na ziemi*. (Rice b.d.) Tajemnica tkwiła bez wątpienia w atmosferze, którą potrafili stworzyć gospodarze, spokoju, bezpieczeństwa, bez troski, ale także aurze sławy, sukcesu, dobrobytu, jaką otoczeni byli Chłapowscy tak z powodu własnych osiągnięć, jak również kręgów towarzyskich, w których się obracali – sfer wyższych, co w demokratyzującej się Ameryce było przebliskiem innego, europejskiego świata, jak i sfer artystycznych – aktorów, muzyków, pisarzy z pierwszych stron gazet.

Fot. 4. Biblioteka w Ardenie. Własność: Kolekcja Ralph Pattersona, Arizona.

Przyjaciółka Modrzejewskiej, słynna po latach pisarka Constance Skinner, wspomina:

Trudno jest wybrać najpiękniejszą godzinę w Ardenie. Jest tak wiele pięknych efektów świetlnych w kanionie. Myślę, że najpiękniejszy był wówczas, gdy noc schodziła ze wzgórz, by położyć się na zasypiającej dolinie. Nigdy nie zapomnę widoku parku tej pierwszej nocy. Wydawało się, że wielkie dęby poruszają się jak stare, śpiące wiedźmy powracające do życia i pochylające swe czarne, fantastyczne ramiona nad niezgłębioną studnią księżycowego światła, by narysować stamtąd, co wyczarowuje magia; w trakcie, gdy perłowe światło gwiazd rozpościerało się jak chorągiew i Droga Mleczna bezgłośnie podrzucała ich fale przybrzeżne na plaży – linii nieba. (Skinner 1909, s. 174–178.)

Oczywiście, sielską atmosferę rezydencji przerywały fakty niepokojące, jak na przykład z niewytłumaczalnego (dla postronnych) powodu wprawione czerwone, przesuwne okno (mające posiadać dobroczynną moc, gdyż zbudowane było rzekomo z samych rubinów i diamentów), a czasami nawet tragiczne wydarzenia, jak zabójstwo rządcy Ardeny Williama McKelveya, przez rozgoryczonego koniecznością zapłacenia podatków najemnego pracownika Francisco Torresa. (*Modjeska's House* b.d.) Wzbudzało to jednak jeszcze większe zainteresowanie posiadłością i jej mieszkańcami, tym bardziej, że życie w Ardenie obfitowało również w zabawne zdarzenia. Bez względu na ilość gości, lub ich brak, każdego popołudnia o tej samej porze pito na werandzie herbatę bądź kawę, serwowaną przez mniej lub bardziej zdyscyplinowaną służbę. Chłapowscy nieustająco skarżyli się na brak dobrej pomocy domowej, Meksykanie, Japończycy, Indianie, nienawykli do pracy w warunkach, jakie oferowali polscy gospodarze, niezwyčajni ogłady towarzyskiej, jakiej od nich wymagano, wprowadzali swoje, nierzadko zaskakujące zwyczaje. Otis Skinner, dla którego Arden był ostoją spokoju, po latach napisał we wspomnieniach o daniu, przygotowanym i podanym przez meksykańską służącą – puree z chilli, którego smak miał mu pozostać w ustach na bardzo długi czas. (Skinner 1924)

Po sprzedaży Ardeny Chłapowscy kupili rezydencję na Bay Island, jednak długi czas adaptacji budynku i niekończące się remonty spowodowały, że wprowadzili się do niej (nadal nieukończonej) dopiero w grudniu 1908, na kilka miesięcy przed śmiercią Aktorki. Już po jej śmierci, Karol Chłapowski i Ralph Modjeski (1861-1940), syn Modrzejewskiej i Gustawa Zimajera (1825-1901), umieścili w ogrodzie Ardeny głaz z tablicą wykonaną z brązu, na której wyryto imię i nazwisko aktorki – upamiętniający jej pobyt w Kanionie Santiago i Kalifornii. Kamień umieszczono pod ulubionym dębem Modrzejewskiej. W 1921 roku, członkowie istniejącego od dwóch lat Towarzystwa Historycznego hrabstwa Orange zdecydowali się umieścić na głazie kolejną tablicę, ku czci Karola Chłapowskiego.

Wydaje się, że otoczenie budynku mieszkalnego nie zmieniło się wiele; rosnąca wokół niego roślinność zdążyła jednak stać się pomnikami przyrody. Cyprys o wysokości przekraczającej 36 metrów oraz palmy o wysokości 21 metrów na fotografiach z epoki Chłapowskich sięgały pozującym modelom zaledwie do ramienia. (Pleasnants b.d.; Logan b.d.) Nadto rosnące tam dęby, sekwoje, jawory, objęte są obecnie ochroną, jaką daje status parku narodowego. Zapewne jest to pokłosie zabiegów kolejnych właścicieli Ardeny, które były takie same, jak poprzednich gospodarzy – zachować naturalne piękno kanionu; wprowadzane udogodnienia oraz renowacje wpisywały się w charakter posiadłości wypracowany przez Modrzejewską i jej męża. (Johnson 1954)

Arden znajduje się na wysokości ponad 4500 n.p.m. w górach Santa Ana w Kalifornii, w hrabstwie Orange, 84 kilometry od Los Angeles, 150 od San Diego. Dwa najwyższe szczyty tych gór, ulokowane w paśmie Old Saddleback nosiły niegdyś nazwę Kalawpa, były miejscami, z których – wedle wierzeń Indian zamieszkujących te rejony – najlepiej widać było Chinigchinich, wielkiego ducha czczonego przez rdzennych mieszkańców. (Lee 1989, s. 3) Dziś szczyty noszą nazwy – Santiago (Saint Iago – Święty Jakub – patron Hiszpanii; 1,734 m) oraz Modjeska (1,675 m) i stanowią granicę pomiędzy dwoma hrabstwami – Orange i Riverside. Rozdzielająca oba szczyty rzeka Santiago Creek płynie przez dolinę Santiago,

następnie całe hrabstwo Orange i wpada do Pacyfiku. Wzdłuż rzeki ciągnie się kilka parków: Irvine Regional Park w Jamboree, Santiago Canyon Roads, Satiago Oaks Regional Park, Hart Par w mieście Orange oraz Santiago Park w Santa Ana.

Powszechnie uważa się, że budynek mieszkalny Ardenu został zbudowany w 1888 roku według projektu Stanforda White'a. Nie ma na to jednoznacznych dowodów, a jedyny zachowany ślad korespondencji ze Stanfordem White'm to list architekta do Karola Chłapowskiego z 14 kwietnia 1888, dotyczący jedynie projektu okna. (Orzechowski 2000, s. 111) White musiałby zaprojektować przekształcenie budynku Pleasantsów w Arden bez osobistego obejrzenia posiadłości, gdyż architekt nie przyjechał wówczas do Kalifornii, a zdał się zapewne jedynie na relacje, opisy i wymagania nowych właścicieli. Wpływem White'a na kształt Ardenu zajmował się w końcu lat 80. i na początku 90. Leland Roth, profesor historii sztuki na Uniwersytecie w Oregonie, który wskazał szereg cech charakterystycznych dla stylu White'a, takich jak horyzontalny układ pomieszczeń czy powtarzające się zwieńczenia dachu, aspekty odróżniające tę stylistykę od powszechnie panującego w tym okresie i miejscu stylu wiktoriańskiego. (Logan b.d.) Innymi cechami charakterystycznymi dla tego architekta są symetryczność fasady, drewniane gonty, okno palladiańskie. Jeśli rzeczywiście projekt przekształcenia budynku Pleasantsów w obecną rezydencję był autorstwa White, byłby to jedyny zachowany budynek tego architekta na wschód od rzeki Missisipi, tym cenniejszy, że White znany jest przede wszystkim z projektowania budynków użyteczności publicznej. Jego autorstwa są m.in. drugi Madison Square Garden (gdzie zresztą został zastrzelony przez męża swojej kochanki Harry'ego Thawa), Bostońska Biblioteka Publiczna, Washington Square Arch, budynek Cosmopolitan, część pomieszczeń Uniwersytetu w Virginii czy szczególnie bliski Chłapowski nowojorski Player's Club. Wśród prywatnych rezydencji jego autorstwa są Kate Annette Wetherill Estate (w 1993 wpisana do Rejestru jako narodowy dystrykt historyczny), kilka budynków na Fifth Avenue dla wpływowych rodzin połączanego wieku – Astorów, Vanderbiltów.

Arden dziś¹⁵

Fot. 4. Mapa Ardenu. Odczyt dn. 14.07.2013

http://s3images.coroflot.com/user_files/individual_files/original_235391_gL1SPia10PpaxmlmYkmO4PTIS.jpg

¹⁵ Opis wnętrza Ardenu i jego otoczenia na podstawie *Modjeska's House. Guide for volunteers*. (b.d.) Maszynopis. Własność prywatna.

Obecnie teren Ardeny obejmuje tę część Kanionu Santiago, która określana jest Kanionem Modjeskiej; nazwa została wprowadzona i funkcjonuje w powszechnym użyciu od śmierci Heleny Modrzejewskiej, od 1909. Droga do Kanionu Modjeskiej wiedzie przez gaj oliwny, zasadzony przez Karola Chłapowskiego w latach 1890-1891, las wiecznie zielonych dębów, następnie niewielką miejscowość, w której mieści się m.in. straż pożarna (Modjeska Fire Station), restauracja (gdzie serwowany jest kotlet a'la Modjeska), skrzynki pocztowe oraz tablica, upamiętniająca pobyt aktorki w hrabstwie Orange. Tuż za nią mieści się Tucker Wildlife Sanctuary, rezerwat przyrody, niegdyś także część posiadłości Chłapowskich, obecnie własność Fullerton California State University, będąca pod opieką College of Natural Sciences and Mathematics. (<http://www.tuckerwildlife.org>) Z rezerwatu rozciąga się piękny widok na góry, m.in. na Flores Peak, szczytu, którego nazwa ma na celu przypomnienie o groźnym przestępcy Juanie Floresie, szefie bandy las Manilas, grasującej w Kalifornii, który tam właśnie został schwytany w 1857 roku.

Od wschodniej strony do domu, zbudowanego z sekwoi, jak głosi tradycja, specjalnie do tego celu przywiezionych z północnej Kalifornii, (Buffum 1986) wchodzi się poprzez, dobudowany już za czasów Modjeska Club, ganek (teraz jest tam recepcja oraz sklep z pamiątkami). Pomiedzy gankiem a głównym wejściem usytuowana jest jadalnia (przestrzeń pierwotnego domu Pleasantsów), w czasach Chłapowskich ściany zawieszane były bronią – rekwizytami ze spektakli teatralnych, niektóre z nich są tam do dziś. Nadto w jadalni znajdują się stół dębowy i cztery krzesła, słup, na którym umieszczone są imiona, daty, wysokość dzieci i wnuków poprzednich właścicieli Ardeny – Walkerów, szklana gabłota z pierwszym wydaniem *Wspomnień i wrażeń* – autobiografią aktorki, kopiami fotografii, afiszami, listami, pamiątkową monetą z Modrzejewską i medalem zaprojektowanym przez Leona Kaweckiego, książką z exlibrisem Karola Chłapowskiego. Dużej gablocie towarzyszy mniejsza, poświęcona pamiątkom związanym z niedawno zamkniętą szkołą koronkarską w Zakopanem, która została założona przez Modrzejewską w 1882. W jadalni umieszczono również rozciągnięty na sztalugach plakat teatralny, fotografie Modrzejewskiej i architekta, samej posiadłości, a nawet domu Pleasantsów, mapę jednego z tournée amerykańskich Modrzejewskiej. Czasy Pleasantsów pamięta również spiżarnia, ulokowana w pobliżu kuchni, ta z kolei, mieszcząca się za południową ścianą salonu, została znacznie powiększona i rozbudowana wówczas, gdy w Ardenie funkcjonował hotel i restauracja. Biuro Karola posiada wiodące bezpośrednio na zewnątrz drzwi, używane za czasów Chłapowskich przez interesantów, później także powiększone przez Walkerów, którzy dodatkowo urządzili tam sypialnię oraz rozbudowali garderobę, zamieniając ją jednocześnie w drugą łazienkę. W biurze jest gabłota wystawowa, prezentująca materiały i obiekty związane z życiem i karierą zawodową syna Modrzejewskiej i Zimajera – Ralfa Modjeskiego, słynnego konstruktora mostów. Znajdują się tam również powiększone fotografie napisanej i ilustrowanej przez Modrzejewską książki dla dzieci¹⁶ oraz, rzekomo należące do aktorki, wiklinowe krzesło wiktoriańskie i z pewnością nie będący jej własnością, choć starannie dobrany do mebli z epoki stolik. Pierwszy pokój na wschód od głównego wejścia to salon, w którym dominuje kopia portretu Modrzejewskiej, wykonanego przez Carolusa-Durana w Paryżu w 1878 roku.¹⁷ W jego pobliżu znajduje się mahoniowy stolik do gry w karty (nie będący własnością Chłapowskich, choć sami zgodnie z własnymi upodobaniami i konwencją epoki w karty grali namiętnie), dwa krzesła, kredens pozostawiony przez Walkerów oraz zegar kominkowy – dar od Towarzystwa Starych Zegarów Hrabstwa Orange (ang. *Orange County Old Clock Society*). I najważniejsze pomieszczenie, serce domu,

¹⁶ Książkę napisała Modrzejewska dla swoich wnucząt w 1896 roku. Oryginał jest przechowywany w New York City Museum. W Polsce Titi, Nunu i Klembolo, czyli przygody dwóch liliowych chłopczyków i psa o sześciu nogach została wydana w opracowaniu Krzysztofa Wójcickiego oraz Krystyny Wydzgi (Arcadia, Warszawa 2002).

¹⁷ Oryginał jest przechowywany w Philadelphia Museum of Fine Arts.

w którym gospodarze spędzali najwięcej czasu, odpoczywali, pili herbatę, rozmawiali, pokój, który jako jeden z nielicznych został utrwalony na fotografiach – biblioteka, za czasów Chłapowskich posiadająca ponad 2 tysiące książek w kilku różnych językach. Obecnie mieszczą się one w trzech bibliotekach, lecz tylko jedna z nich, przeszklona, pamięta wieczory z Chłapowskimi, dwie pozostałe zostały wstawione przez członków Modjeska Club. Pokój jest bardzo jasny, gdyż posiada duże palladyńskie okno oraz przytulny – dzięki kominkowi. Reszta mebli, za wyjątkiem białego wiklinowego krzesła, będącego własnością Modrzejewskiej, są znacznie późniejsze – to dary od hrabstwa, także inne przedmioty, jak narzuta na łóżko, kołowrotek, tace pozostawione zostały przez poprzednich właścicieli. Tutaj znajdują się także reprodukcje ulubionych obrazów Chłapowskich (m.in. *Sielanka* Chelmońskiego, ofiarowana Modrzejewskiej w 1885 w Paryżu)¹⁸, 19. wieczne fotografie Ardeny, kopia portretu Tadeusza Ajdukiewicza¹⁹. W tym pokoju aktorka gromadziła swoje teatralia, pamiątki, afisze, wstęgi od bukietów, zdjęcia, listy, wieńce laurowe, podarunki od przyjaciół – stosunkowo łatwe do opisanie, dzięki zachowanym zdjęciom. Tutaj także wisiały na ścianach trofea łowieckie – głowa bizona, dar od Richarda Egana, sędziego i bardzo bliskiego przyjaciela Chłapowskich z San Juan Capistrano, oraz wypchany lew, zastrzelony przez jednego z polskich wychowanków Modrzejewskiej – Jaśka Zajęca (w Kalifornii – Johnny’ego Hare’a).

Fot. 6. Biblioteka w Ardenie. Własność Kolekcja Ralpa Pattisona, Arizona.

Za biblioteką ulokowany został pokój muzyczny, najwcześniejsze wzmianki o nim pochodzą z 1892 roku, kiedy to Ralf Modjeski umieścił w nim fortepian, wcześniejsze przeznaczenie pomieszczenia nie jest znane. Teraz oprócz fortepianu są tam organy, wiktoriańska lampa, oprawiony jedwabny transparent, który aktorka otrzymała od warszawskich pisarzy i dziennikarzy w 1885 roku, kopia portretu Modrzejewskiej Wayatta Eatona oraz fotografia pokoju z czasów Chłapowskich.

Do ciekawych pomieszczeń Ardeny z pewnością należy też garderoba, miejsce, w którym Modrzejewska przechowywała nie tylko swoje kostiumy teatralne, ale również kolekcję lalek (część z nich była podobno miniaturowymi kopiami kreacji scenicznych

¹⁸ Obraz jest przechowywany w Bowers Museum w Santa Ana.

¹⁹ Własność Muzeum Narodowego w Krakowie.

aktorki), obecnie jest tam eksponowany tylko jeden kostium – Krystyny Jandy, w którym aktorka występowała w telewizyjnym serialu²⁰, wcielając się w rolę Modrzejewskiej, oraz koszyk, rekwizyt teatralny, jak twierdzi donatorka, a zarazem jedna z potomkiń rodziny Opidów, Stephanie Opid Holton, należący do zespołu Modrzejewskiej, jak również kilka fotografii. Zachowane aktorskie fotografie Modrzejewskiej, relacje prasowe, wspomnienia i listy samej aktorki, poświadczają, że do kostiumów przywiązywała bardzo dużą wagę. Zarówno kreacje sceniczne, jak i prywatne albo były szyte u najlepszych krawców epoki, albo powstawały właśnie w Ardeńskiej garderobie, projektowane, a nierzadko i własnoręcznie szyte przez Modrzejewską.

Tryb życia gospodarzy Ardeny, ale również specyfika nawiązywania i utrzymywania kontaktów towarzyskich w 2. połowie 19. wieku, powodowały częste, a nierzadko i bardzo długie, wizyty znajomych, przyjaciół i krewnych Chłapowskich w rezydencji. Wówczas istniał jeden pokój gościnny, obecnie stylizowany na typowe tego typu pomieszczenie z epoki, z łóżkiem, komodą, akcesoriami toaletowymi, skądinąd jednak wiadomo, iż niemalże nigdy nie wystarczał dla gości odwiedzających gromadnie Arden, lokowano ich zatem we wszelkich innych pomieszczeniach, gdzie tylko była taka możliwość.

Za czasów Modrzejewskiej w Ardenie była tylko jedna, z wspomnianymi wcześniej czerwonymi szybami, łazienka, z nieustająco psującą się instalacją założoną przez Ralfa Modjeskiego w 1892. Czerwone szyby, będące obiektem ciekawości postronnych, w rzeczywistości stanowiły próbę zbudowania w łazience eksperymentalnej ciemni, w czasie gdy aktorka intensywnie interesowała się fotografią. Inna opinia głosi, że był to jedynie wiktoriański element dekoracyjny, dzięki któremu osiągnęto efekt delikatnej, czerwonej poświaty w pomieszczeniu. (Zob. Lee Ellen K., s. 15) Być może po prostu światło wpadające przez czerwoną szybę odstraszało ćmy. W rodzinie Walkerów miało natomiast panować przeświadczenie, że okno zostało подарowane Modrzejewskiej przez indiańskiego szamana i posiadało magiczną moc, gdyż stanie w świetle padającym przez szybę, wykonaną z diamentów i rubinów, zapewniało nieprzemijające piękno i wieczną młodość. W 1923, gdy w Ardenie przez krótki czas funkcjonowało muzeum, pokazywano zwiedzającym przez to okno las w ogniu, gdyż drzewa za oknem wyglądały tak, jakby stały w płomieniach.

Obie sypialnie gospodarzy nie posiadają niemalże w ogóle obiektów należących niegdyś do Chłapowskich. Starano się jednak dobrać takie meble i inne przedmioty użytku codziennego, które byłyby charakterystyczne dla epoki; np. toaleta w pokoju Madame jest repliką tej, którą używała Modrzejewska. Budynek zamyka wschodnia weranda, za czasów Walkerów wyłożona boazerią, o oryginalnym jednak stropie, podłodze i filarach. Na zachowanych zdjęciach gospodarze i goście zasiadali w drewnianych bujanych fotelach przy wiklinowym stole, z pewnością po to, aby o 16.00 wypić kawę.

Wokół domu znajdują się dwie fontanny – wschodnia i zachodnia, obie zbudowane w 1888 roku, z głazów pochodzących z Santiago Creek, niegdyś, jak i obecnie, rosną w nich lilie i hodowane są złote rybki. Pomiedzy drogą a korytem rzeki mieści się natomiast zbudowany przez Karola Chłapowskiego w 1899 pierwszy w Kalifornii basen, służący niegdyś zarówno do pływania, jak i przechowywania produktów. Z innych budynków znajdujących się na terenie Ardeny wymienić należy szklarnię, także zaprojektowaną przez Chłapowskiego, studnię, niewielki budynek, zbudowany za czasów klubu i wówczas służący jako sklep, pomieszczenia gospodarcze do przechowywania wina, miodu i warzyw, domek gościnny z dwoma sypialniami i niewielkim salonem. W latach znacznie późniejszych, bo w 1972, na terenie posiadłości zbudowany został niewielki dom, w którym mieszkała Marion Walker Boice wraz z mężem, a który obecnie używany jest przez przewodników oraz członków Fundacji Modrzejewskiej. Drugi z budynków mieszkalnych Walkerów – tzw. biały dom, został przez hrabstwo wynajęty jako prywatna rezydencja. Boice'owie przenieśli również w pobliże swego domu, zbudowany przez Chłapowskich w ogrodzie budynek na

²⁰ *Modrzejewska*. Reż. Jan Łomnicki. Scen. Anna Bojarska, Jan Łomnicki. Rok produkcji 1989.

planie sześciokąta, którego przeznaczenie nie zostało jak dotąd przekonywująco wyjaśnione. Najprawdopodobniej służył Karolowi Chłapowskiemu do przechowywania narzędzi ogrodniczych, choć inne interpretacje mówią o mleczarni, a nawet kapliczce. W pobliżu łąki (niegdyś bardzo dużego ogrodu, dostarczającego warzyw i owoców dla mieszkańców posiadłości) Walkerowie ok. 1926 roku wykopali sztuczny zbiornik wodny, służący głównie jako basen i zbiornik wodny na wypadek częstych w Kalifornii pożarów.

Modrzejewska słynęła z upodobania do róż, jej ogród różany znany był w całej południowej Kalifornii, hodowała kwiaty już wówczas bardzo rzadkie, obecnie niemalże niespotykane w ogrodach. Theodore Payne (1872-1963), ogrodnik Chłapowskich w latach 1893-1896 doprecyzował ilość i charakter róż hodowanych przez Modrzejewską, było ich co najmniej 21, a były to m.in. Papa Gontier, Catherine Mermet, Madame Caroline Testout, Lamarque. Do dziś w ogrodach Ardenu można oglądać również inne rośliny, nie tylko naturalnie kalifornijskie – kanny, gazanie, korony cierniowe, rutewki, lawendę, drzewa oliwne, cytrynowe, pomarańczowe, cisy angielskie, jacrandy i wiele innych. W Ardenie znajdował się również dąb, zasadzony własnoręcznie przez Modrzejewską, ścieżka Szopena, grota Słowackiego. (Got, Szczublewski 1965, s. 100-104) Sama aktorka pisze:

U nas w „Arden” jest tak: ogród śliczny, róż pełen, a w pośrodku stare, rozłożyste dęby, z których zwieszają się rozmaite pnące rośliny. Dwa cembrowane baseny z wodą, jak dwoje oczu, w których się odbija błękitne niebo, a z których wytryskują od czasu do czasu dwie fontanny (nie mogę ich porównać do łez, ponieważ tryskają w górę), skrapiając rosnące dokoła wśród kamieni paprocie, lilie, begonie, bluszcze itd., itd. Przed domem półokrągły taras pokryty trawą, z palmą pośrodku, kameliami i *paphne*, dokoła wsparty na kamieniach, z których zwieszają się pnące bladuróżowe geranie, a otoczone wieńcem bratków i białolistnych geranii o maleńkich listkach i przyciętych króciutko. Pod oknami linia fiołków, z okien widać staroświecką studnię obrosłą pnącymi różami i liśćmi, a rysującą się na tle egzotycznych drzew i krzewów, nad nimi wzgórza i bładoniebieskie niebo. (Got, Szczublewski 1965, s. 232)

Ponieważ Arden jest położony w obrębie parków narodowych, nie tylko flora, ale także i fauna stanowi obiekt zainteresowania zwiedzających; same ptaki to ok. 150 gatunków i ich odmian, m.in. orłów, jastrzębi, kani, jerzyków, wiele gatunków kolibrów, sów, przepiórek, zimorodków, jaskółek, skowronków.

Arden miejscem o dużym potencjale turystycznym i kulturowym

Arden za czasów Chłapowskich nie jest oczywiście tym, który można oglądać dzisiaj i chociaż Terry Stephenson twierdzi:

Dom w górach przeszedł w ręce obcych. Posiadłość została podzielona, zbudowano chaty górskie. Stary dom jednak pozostał nietknięty. Wiekowe dęby zacieniające plac, szumiący strumień Santiago bulgoczący w wysłużonych skałach, połyskujące poprzez potok olchy, dziecięcy paplające w jaworach, studia życzeń obok wejścia, fontanna pozostały niezmienione – w miejscu tym zawsze wydaje się być odczuwalna magiczna obecność ukochanej Modrzejewskiej. (Stephenson 1948, s. 38)

wiele rzeczy bliskich Chłapowskiemu uległo rozproszeniu. Część przedmiotów użytku codziennego, jak samowar, porcelana, zastawa stołowa, dywany, podręczne, niewielkie meble, a nawet suknie, fotografie, obrazy (min. dwa Chelmońskiego), książki zostały przekazane do pobliskiego muzeum Bowers w Santa Ana. Kilka obiektów znajduje się w bibliotece Uniwersytetu w Irvine, inne posiada zamieszkująca przede wszystkim w Arizonie amerykańska część rodziny, inne jeszcze wróciły wraz z Karolem Chłapowskim do Polski i jeśli nie zginęły w zawieruchach wojennych, poukrywane są zapewne w wielkopolskich majątkach niegdyś należących do Chłapowskich.

Arden pozostaje jedynym domem Heleny Modrzejewskiej, udostępnionym zwiedzającym, a zarazem jedynym muzeum jej poświęconym na świecie. Dom, w którym urodziła się spłonął w wielkim pożarze Krakowa w 1850, zakopiański Modrzejów został

zrównany z ziemią kilka lat temu, Modrzejówka na Krowodrzy popada w ruinę, ostatni dom Chłapowskich na Bay Island nie istnieje od dziesiątków lat. Wpisanie posiadłości do rejestru dziedzictwa kulturowego USA dało szansę, jakiej nie otrzymała żadna instytucja ani organizacja w Polsce, wpisania postaci Heleny Modrzejewskiej w świadomość zbiorową społeczności, wśród której żyła i pracowała, której stanowiła część. Arden stanowi element duchowego i materialnego dziedzictwa Kalifornii, Chłapowscy na stałe wpisali się na karty historii tego stanu, co jest dzięki działaniom, podejmowanym przez różne podmioty, nieustająco przypomniane. Sama nomenklatura, pojawiające się nieustająco nazwy – Kanion Modjeska, stacja kolejowa, straż pożarna, miasto Modjeska, park i in. – świadczą o celowych zabiegach, służących upowszechnianiu i ugruntowaniu wiedzy o aktorce, fundowane nagrody jej imienia, spektakle teatralne poświęcone aktorce potwierdzają zainteresowanie jej działalnością. Na tle tego pejzażu kulturowego, poświęconego Modrzejewskiej, Arden jawi się jako obiekt najważniejszy zarówno niegdyś dla Chłapowskich, jak i obecnie, dla współczesnych.

Bibliografia:

- Pleasants Adalina Collection* (b.d.), Irvine University Library. Special Collections.
Don Meadow Collection, (b.d.), Irvine University Library. Special Collections.
Buffum R. (1986), *Helena Modjeska's Home to Benefit All*, „Los Angeles Times” 22.06.1986.
Gettemy R. M. (1970) *Madame Modjeska: Orange County was her sanctuary*, „Los Angeles Times” 23.08.1970.
Got J., Szczublewski J., red. (1965), *Korespondencja Heleny Modrzejewskiej i Karola Chłapowskiego*, PIW, Warszawa, t. 2.
Grand G. (b.d.), *Modjeska Home. A Hidden Jewel in Canyon Glade*, nieopisany wycinek prasowy. Orange County Clippings Collection. Irvine University Library.
Inkersley A. (1911), *Modjeska's Life in California*, „Overland Monthly”, nr 2.
Jackson A. (1939), *Modjeska land*, „Westways” vol. 31, nr 9.
Johnson H. (1954), *Modjeska's Vale Bower of Beauty*, „Los Angeles Times” 7.11.1954.
Kędziora A. (2012), *Memory Management on the Artist. Reflection on the Problem*, „Culture Management” nr 5.
Lee E. K., Everett C. M. (1970), *A visit to the Walker Residence, Modjeska Canyon, April 24, 1970*, Orange County Historical Society, Local History Section, Ebell Club, Laguna Hills, Friends of the Newport Beach Public Library, Friends of the Costa Mesa Public Library, Orange County.
Lee E. K. (1989), *Historical Background of the Modjeska House, Modjeska Canyon, Orange County, California*, Newport Beach.
Logan D. (b.d.), *Hidden Treasures*, nieopisany wycinek prasowy. Orange County Clippings Collection. Irvine University Library.
Lowell J. *Madame Modjeska's „Arden”*, „The California Homeseeker”, vol. 2.
McCoy M. H. (1931), *When Modjeska Lived in California*, „Los Angeles Times Sunday Magazine” 25.10.1931.
Mme. Modjeska's Early-Day Mountain Home Still Draws Tourists. Being Renovated. [b.d.,b.m.] Nieopisany wycinek prasowy przechowywany w Irvine University Library.
Modjeska's House. Guide for volunteers (b.d.), maszynopis. Własność prywatna.
Modrzejewska H. (1957), *Wspomnienia i wrażenia*, tłum. Promiński M., Wydawnictwo Literackie, Kraków.
Nora P. (2009), *Miedzy pamięcią i historią: Les Linux de Memoire*, „Tytuł roboczy: Archiwum”, nr 2.
Orzechowski E. (2000), *Korespondencja Heleny Modrzejewskiej i Karola Chłapowskiego*, WUJ, Kraków.
Register S. A. (1921) *Tears are Sched as Folk Visit Arden Forest in Honor of Modjeska*, Nieopisany wycinek w Irvine University Library, 20.06.1921.

- Rice P. F. (b.d.) *Early Day Murder at the Modjeska Home*. Maszynopis. James Rice Collection. Irvine University Library. Maszynopis.
- Słownik biograficzny teatru polskiego 1765-1965*, (1973), PWN, Warszawa.
- Skinner C. (1909), *Modjeska as I knew*, „The Green Book Album” nr VII, s. 174–178.
- Skinner O. (1924) *Footlights and Spotlights: Recollections of My Life on the Stage*, The Bobbs-Merrill company, Indianapolis.
- Stephenson T. E. (1948), *Shadows of Old Saddleback*, Santa Ana.
- Szczublewski J. (1975) *Żywot Modrzejewskiej*, PIW, Warszawa.

<http://ocparks.com/civicax/filebank/blobdload.aspx?BlobID=16258> Odczyt dn. 03-07-2013.

<http://ocparks.com/historic/modjeska> Odczyt dn. 03-07-2013

<http://www.achp.gov/docs/nhpa%202008-final.pdf> Odczyt dn. 03-07-2013.

http://www.cr.nps.gov/local-law/fhpl_antiact.pdf Odczyt dn. 03-07-2013.

http://www.cr.nps.gov/local-law/FHPL_histsites.pdf Odczyt dn. 03-07-2013.

http://www.magazynpolonia.com/artykul/polonia-usa,arden_pamieta_o_helenie_modrzejewskiej,4ec6d2e80ded3

<http://www.nationalregisterofhistoricplaces.com/> Odczyt dn. 03-07-2013.

<http://www.nps.gov/history/nhl/> Odczyt dn. 03-07-2013

<http://www.tuckerwildlife.org/> Odczyt dn. 09-07-2013.

Helena Modjeska's Californian house. A national historic landmark.

Key words: Arden, Helena Modjeska, national historic landmark, California, museum

Abstract: Helena Modjeska is the most prominent Polish Shakespearian actress and also one of the greatest interpreters of Shakespeare's dramas in the world. The artist constitutes a part of the history of Poland, Europe and also the USA. The aim of the following article is to present and locate the one and only existing museum of Helena Modjeska in Arden, California on the map of the memory places connected with this artist and set it in the area of cultural and tourist policy of the USA. The most important, from the point of view of the history and culture of this country and also tourist attractiveness, objects are listed on the National Register of Historic Places of the United States and are included into the national program of cultural heritage protection. Arden has been registered and received the status of a national historic landmark as a place of extraordinary cultural and historical value, connected with the person who contributed to the development of the country. In the article there are presented the profiles of the property owners, the history and the present state of the museum, its legal conditions and the way of functioning, as well as its place in the process of constructing the memory of Helena Modjeska.